

ARTICLE INFO

Received: 26th January 2023

Accepted: 06th February 2023

Online: 07th February 2023

KEY WORDS

Sózlík qatlam, terminler,
ózlesken sózler, toponim,
antroponim.

“BOZAMAN” DÁSTANINIŇ LEKSİKASI

Jalaletdinova Gúlayim Qalbay qızı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń
Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi 2-kurs magistrantı

<https://www.doi.org/10.37547/ejar-v03-i02-p1-19>

ABSTRACT

Biz ushbu maqolamizda Bozaman dostonining leksikasini analiz qildik va bu doston tilida mahhaliy leksikaga xos sózlar kóproq foydalanilganiga guvoh bóldik.

Hárqanday tildiń baylıǵı sol tilde sóylewshi xalıqtıń ózin qorshaǵan ortalıqtaǵı zat hám qubılıslar tuwralı túsinikleriniń xalıqtıń sana-sezimleriniń kúndelikli turmısınıń sáwleleniwi bolǵan sózlík quramdaǵı sózler arqalı kórinedi.¹

“Bozaman” dástanında tómendegidey topardaǵı óz sózlík qatlamǵa tiyisli sózler ushırasadı.

1.1. Óz sózlík qatlam

Leksikalıq qatlamdı anıqlaw hám úyreniw bul tillerdiń tuwısqanlıq qarım-qatnasın anıqlawda úlken áhmiyetke iye. Ilimpazlardıń kórsetiwinshe turkiy tillerdiń rawajlanıw basqıshlarınıń birinshi dáwiri Altay dáwiri bolıp ol waqıtları házirgi turkiy, mongól qáwimleri bir qáwimlik birlespede jasaǵan. “Bozaman” dástanı tilinde tómendegi sózler ushırasadı:

a) Adam múshelerin bildiretuǵın sózler:

«aydar»: Toǵız ay anıq ótkende,

Toǵız ay toǵız kúnde,

Ul tuwdı sonda Aqbilek,

Bir aydarı altınnan,

Bir aydarı gúmisten... (40-tom, 355-bet.)

«bas» hám «qol», «arqa»: Kóp jıǵınıń ishinde,

Basında dúr sállesi,

Ústinde dúr mállesi,

Ġarrı kisi keldi de,

Balanı qolǵa aladı,

Kóterip turıp qolına,

Arqasınan qaǵadı... (40-tom, 355-bet.)

«kóz»: Usılay dep Arqın jılaydı,

Kóziniń jasın bulaydı... (40-tom, 355-bet.)

¹ Бердимуратов.Е Хэзирги қарақалпақ тили лексикология Нөкис. “Билим”, 1994.

«**til**»: Sóyleytuğın sóz tappay,

Til baylanıp qaladı,

Erdiń túsi soladı... (40-tom, 364-bet).

«**qabaq**»: Júgirip kelip ol sulıw,

Bozamannıń aldına,

Qabağın qıya tartadı,

Batırğa qarap sóylerde,

Bul juwaptı aytadı... (40-tom, 363-bet).

«**mañlay**»: Aq mañlayın uqsattı,

Jarqırağan aylarğa... (40-tom, 362-bet).

«**awız**»: Oymaq awzın megzetti,

Bağlardağı gúllerge... (40-tom, 362-bet).

«**shash**»: Qara shashın megzetti,

Tallanğan hasıl jipekke... (40-tom, 362-bet).

«**murın**»: Murınların megzetti,

qımbat baha pistege... (40-tom, 362-bet).

«**tis**»: Hinji tisin megzetti,

Tawdan shıqqan merwertke... (40-tom, 362-bet).

«**ayaq**»: Som ayağın megzetti,

Aybaltanıń sabına... (40-tom, 362-bet).

«**barmaq**»: Barmaqların megzetti,

Shın periniń ózine... (40-tom, 362-bet).

«**qulaq**»: Qarap oyaq-buyağın,

Saldı sózge qulağın... (40-tom, 359-bet-bet).

Hár qanday tildiń sozlik quramınıń tiykarın kórsetetuğın sózlik qatlam sol tildiń óz sozleri bolıp tabıladı. Olar sol tildiń pútkil rawajlanıw tariyxı menen birge jasap kiyatırğan, onıń milliy ózgesheliginiń sózlik quramdağı tiykarğı kórinisinen derek beretuğın leksikalıq birliklerdiń toparınan turadı.

Házirgi turkiy tilles xalıqlardıń barlıǵı da ózleriniń tiykarğı tillik qatlamınıń deregin áyyemgi hám orta ásir turkiy xalıqları menen tıǵız baylanıstıradı.

“Bozaman” dástanında qollanılğan adam múshelerine baylanıslı sózlerdi biz óz sózlik qatlamğa yaǵınıy eski turkiy tilinen miyras bolıp qalğan sózler qatarına kirgize alamız, sebebi adam músheleri, tábiyat qubılısları sıyaqlı tirishiliktiń dáslepki belgilerin ańlatatuğın zatlardıń atamaları hámmesi áyyemgi hám orta ásirlerdegi turkiy tilinen bizge miyras bolıp qalğan.

á) Tuwısqanlıqqa baylanıslı sózler:

«**ana**»: Keter boldım zalım qalmaq eline,

Kórgenimshe xosh aman bol, analar. (40-tom, 359-bet)

«**qarındas**»: Tariqqanda kózden aǵar selli jas,

Qayǵılarda bolar endi jalǵız bas,

Keter boldım zalım qalmaq eline,

Xosh-aman bol tuwıp-ósken qarındas. (40-tom,359-bet).

«**jeńge**»: Ónirine taqqan gúmis teńgeler,

Jáne kópti tađı sennen óngeler,
Keter boldım zalım qalmaq eline,
Xosh-aman bol qádirdanlı jeńgeler. (40-tom,359-bet).

«**ata**»: Qayđırıp jalđız balanı,
Atası búytip júrse de,
Bozaman oyđa almaydı,
Malı menen dúnyanı. (40-tom,355-bet).

«**bala**»: Arqındayın ğarrı shal,
Bul balasın kóredi,
Qundađına qushaqlap,
Qayta-qayta súyedi. (40-tom,355-bet).

«**qız**»: Sarqımbaydıń qızı ol,
Úretayday sulıwdı,
Balasına Arqın shal,
Aytırmaqshı boladı. (40-tom,356-bet).

«**perzent**»: Kóp kúnler ótti aradan,
Alladan perzent tiledi... (40-tom,355-bet).

«**Quda**»: Úretayday sulıwdı,
Quda bolıp, doslarım,
Bozamanđa alayıq,
Ullı toydı baslayıq,
Ortağa kókmar taslayıq. (40-tom,356-bet).

1.2. Kásipke baylanıslı terminler.

Tildegı sózlerdiń kóbisi bir emes bir neshe mánilerdi ańlatıp keledi. Olardıń hár túrli mánide jumsalıwı sóylewdi kórkemleydi, adamnıń oyın tuńlawshıđa anıđıraq hám tolıđıraq etip jetkeriwge járdemlesedi. Qaysı mánide jumsalǵanlıđı bolsa, Kontekstten málim boladı. Sonıń menen birge tilde tek bir mánide, onda da qollanıwı jađınan sheklengen muđdarda belgili kásip yamasa taraw xızmetkerleriniń tilinde ğana jumsalatuđın qollanıw órisi tar sózler ushırasadı. Onday sózler tiykarınan belgili bir kásipke baylanıslı, sol kásipke tiyisli eń tiykarđı túsiniklerdi bildiriw maqsetinde jumsaladı.²

“Bozaman” dástanında da folklorımızdağı basqa dástanlar sıyaqlı sol dáwirdegi xalıqtıń jasaw turmısındağı kásipler hám áskeriy-siyasiy dúzimge baylanıslı hár qıylı terminler ushırasadı.

a) Áskeriy islerge baylanıslı terminler:

«**sawıt** », «**dubılǵa**», «**qalqan** »:

Batır tuwǵan Bozaman,
Aq sawıtın kiyedi,
Sharaynası, dubılǵa,
Altın qalqan óńgerdi,
Qanatlı qara tulparǵa,

² Dawletov. A. “Til bilimi tiykarları”, Nókis, “Bilim” 2007.

Bekkem erdi saladı,
Ayılın bekkem shaladı. (40-tom, 359-bet)

«Sarı jay », «sadaq », «nayza»:

Sarı jayı sadaqlı,
Qalqanı jerden qulaqlı,
Uzaq jerge keterge,
Qarağay nayza qaltırap,
Xaslı tuwğan batırđın,
Mañlayı ayday jaltırap... (40-tom, 359-bet)

á) **Jısqıshılıqqa baylanıslı terminler:**

«er », «ayıl»: Batır tuwğan Bozaman,
Aq sawıtın kiyedi,
Sharaynası, dubılğa,
Altın qalqan óńgerdi,
Qanatlı qara tulparğa,
Bekkem erdi saladı,
Ayılın bekkem shaladı. (40-tom, 359-bet)

«Kókmar»: Úretayday sulıwdı,
Quda bolıp, doslarım,
Bozamanğa alayıq,
Ullı toydı baslayıq,
Ortağa kókmar taslayıq. (40-tom, 356-bet).

«qamshı»: Atqa qamshı uradı,
Sol waqıtta Bozaman,
Jawğan qarday boradı,
Shıńqırğanda jas uǵlan,
Tawdı sestı jaradı. (40-tom, 360-bet).

«záńgi», «dizgin»:
Qarap oyaq-buyaǵın,
Saldı sózge qulaǵın,
Qara tulpar ústinde,
Záńgige tirep ayaǵın,
Kelip xalıqtıń aldına,
Shiyrin sózin aytqızıp,
Dizginin berip turadı,
Ketiwge juwap soradı. (40-tom, 359-bet).

b) **Balıqshılıqqa baylanıslı terminler.**

«qaza», «aw»:
Balıqlarğa salǵan qaza, awlarım,
Tas bulaqtan tasıp aqqan suwlarım,
Keter boldım zalım qalmaq eline,
Xosh-aman bol bulttı bólgen tawlarım. (40-tom, 359-bet).

Bizniñ tiykarǵı wazıypamız usı dástannıń leksikasın úyreniw edi. Dástandı oqıp shıǵıp leksikalıq analiz jasaǵanıımızda dástannıń sózlik quramında óz sózlik qatlamǵa titisli sózler kóplep ushırasatuǵının kórdik.

References:

1. Бердимуратов.Е. Хәзирги қарақалпақ тили лексикология Нәкис. “Билим”, 1994.
2. Dawletov. A. “Til bilimi tiykarları”, Nókis, “Bilim” 2007.
3. Ábdinazimov. Sh. , Tolıbayev.X. “Lingvokulturologiya”. Nókis. “Qaraqalpaqstan” 2020.